

DÎVÂN ŞİİRİNDE TİCÂRÎ UNSUR VE MADDÎ DEĞER OLARAK PARA BİRİMLERİ¹

Yahya YÜKSEL²

ÖZET

Ticaretin en önemli unsurlarından biri olan para ortaya çıktığı ilk dönemlerde takas şeklinde yapılan ticari faaliyetlerde bir ödeme ve mübadele aracı olarak kullanılmış, zamanla serveti muhafaza etme gibi fonksiyonlara da sahip olmuştur. Halkın refah seviyesini yükseltmek ve dünya siyasetinde her türlü konuda söz sahibi olmak isteyen tüm devletlerde olduğu gibi Osmanlı da ticaretle yakından ilgilenmiş, gerek ülke içinde gerekse uluslararası ölçekte yapılan ticari faaliyetlerde çeşitli para birimleri kullanmıştır. Hammadesi altın, gümüş ve bakır olan para birimleri Osmanlı devletinde yüzyıllar içerisinde değişik adlarla anılmıştır. Yaşadığı toplumun nabzını tutan dîvân şâirleri tarafından para birimleri şiirlerinde gerek ticari anlamıyla gerekse mecaz anlamıyla malzeme olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada önce paranın ortaya çıkışı, tarihi gelişimi, Osmanlı'daki kâğıt para birimlerinin ortaya çıkışına kadar tarihi seyri hakkında bilgi verilecek; daha sonra Osmanlı'nın kullandığı madeni para birimlerinin hangi devletlerden esinlenilerek üretildiği ve para basımında hangi madenlerin kullanıldığı anlatılacaktır. Son olarak da incelemesi yapılan eserlerde karşılaşılan para birimlerinin şiirlerde gerçek anlamıyla kullanımı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dîvân şiiri, para birimleri, ticâret.

COMMERCIAL ASPECTS AND CURRENCY UNITS IN DÎVÂN POETRY

ABSTRACT

One of the most important elements of trade, money has been used as a means of payment in commercial activities and as a means of exchange in the first periods when money emerged. As in all the states that wanted to raise the welfare of the people and to have a voice in all matters of world politics, Ottoman was also interested in trade. used various currencies in both domestic and international commercial activities; These currencies, whose raw materials are gold, silver and copper, were mentioned in the Ottoman Empire during the centuries by different names. The poems of dîvân poets who took the pulse of the society they live in have been used as materials in terms of both their commercial meaning and metaphor. In this study, the emergence of money, its historical development, the historical course of the Ottoman Empire until the emergence of the paper - will be given; then, which states will be used in the production of coins used by the Ottomans and which mines are used in the printing of money will be explained. Finally, the usage of the currencies encountered in the works examined in the poems will be emphasized.

Key Words: Dîvân poetry, currencies, trade.

¹ Bu çalışma 15-17 Mart 2019 tarihleri arasında UBAK (Uluslararası Bilimler Akademisi) tarafından Giresun'da düzenlenen "Karadeniz I. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi"nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

² Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Piraziz Anadolu Lisesi, sara_yahya@hotmail.com

GİRİŞ

Ticaret, insanların hayatlarını kazanması ve bu uğraştan elde etikleri kazançla hayatlarını devam ettirmesi faaliyetidir. İnsanların ürettiklerinden fazlasını kendilerinde olmayanla değiştirme isteği ticaretin ortaya çıkmasındaki en önemli unsur olmuştur. Bu ürünlerin mübadelesinde ilk dönemlerde trampa denilen takas usulü kullanılmış; mübadele, alış-verişin zamanla uzak komşularla yapılması sonucu zorlaşmış ve yerini altın-gümüş gibi damgalı, değerli metallerle ödemeye bırakmıştır. Sikke denilen basılı paranın habercisi sayılabilecek bu damgalı altın veya gümüş külçeler önce Hindistan'da, daha sonra ise Babil ve Çin'de tüccarlar tarafından kullanılmıştır. İlk olarak MÖ 24. yüzyılda ortaya çıkan bu külçelere Doğu Akdeniz'de "şeykel", Çin'de ise "tael" adı verilmiştir. Altın ve gümüş külçelerin ödeme aracı olarak kullanılması ticaretin ne denli geliştiğini göstermesi açısından önemlidir. (Pamuk, 2012: 2. Tabakoğlu, 2014: 91. Eagleton ve Williams, 2011:2)

MÖ 7. yüzyılda Lidyalıların ilk sikkeyi üretmeleri ile para icat edilmiş ve ülkeler arası ticari faaliyetler hem kolaylaşmış hem de hızlanmıştır. Bu sikkeler, paralar önceleri Ege ve Akdeniz'de tedavüldeydi. Büyük İskender'in Doğu'ya yaptığı fetihlerle birlikte MÖ 4. yüzyılda Mısır, Pers İmparatorluğu ve Hindistan'a kadar ulaştı. Ancak altın, gümüş ve bunlardan elde edilen sikke basımı asıl gelişimini Roma zamanında göstermiştir. Roma siyasi yönden ve toprak yönünden büyüüp geliştikçe hem ekonomik üstünlüğünü hem de siyasi gücünü pekiştirmek için başlarda Yunan sikkeleri model alınarak bronz ve gümüştan olmak üzere sikke basımına başlamıştır. İlerleyen dönemde bakır ve altın sikkelerde devreye girmiştir. Roma İmparatorluğuna ait para sistemi Bizans'ta da gelişimini sürdürerek devam etti. Hatta o denli ki Bizans altın parası "nomizma" veya diğer adıyla "bezant", Akdeniz havzasında "ortaçağın doları" olarak adlandırılacak derecede değer buldu. Batı Roma'nın yıkılmasından sonra onun Avrupa'daki topraklarına sahip olan ve Avrupa devletlerini oluşturan kavimler arasında da Roma dönemine ait altın, gümüş ve bakır sikkeler bir süre kullanılmış daha sonra bu örneklerden hareketle ülkeler kendi sikkelerini basmıştır. (Pamuk, 2012: 2-6. Eagleton ve Williams, 2011: 43-83)

İslam devletlerinde para ile ilgili gelişmelerde özellikle etkileşim içinde oldukları Bizans ve Sasani dönemi İran devletinin etkisi olmuştur. Bizans'ın altın parası olan dinar ve Sasanilerin gümüş parası dirhem örnek alınmıştır. Doğuda dirhem üretiminde Müslümanlar tarafından Sasanilerin gümüş modeli izlenirken batıda önceleri Bizans sikkeleri kullanılmış; ancak sonradan bu paraların üzerindeki özellikle haç gibi Hıristiyan sembolleri çıkartılarak İslam'a uygun bir biçimde Müslümanlarca taklit edilmiştir. Aynı şekilde dinar da Hıristiyanlık sembollerinden kademeli şekilde arındırılarak Müslümanlarca bir müddet daha basılmıştır. İlk İslâm dinarı, para sistemini esaslı biçimde düzenleyen Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân zamanında 696 yılında çıkarıldı. Yine Bizans'tan alınan yerlerde kullanılmakta olan ve bakırdan üretilen "füls" adlı para birimi de kullanılmıştır. Böylece Hindistan'dan İspanya'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılan İslam devletlerinde altın, gümüş ve bakır sikkeler kullanılmış; sikke bastırmak ve hutbe okutmak hâkimiyetin en önemli göstergesi olarak kabul edilmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse İslam devletleri kendilerinden önceki geleneklerden etkilendikleri gibi kullandıkları para birimlerinde İslami kurallara dair değişiklikler yaparak kendinden sonraki dönemleri de etkilemişlerdir.

Geleneksel ekonomilerin çoğunda olduğu gibi Osmanlı devletinde de ekonomi madeni para sistemine dayanıyordu. Osmanlı devleti, devraldığı coğrafyada kendisinden önce hüküm süren devletlere ait madeni paraları (sikke) kullanmayı sürdürdü. Bu anlamda Osmanlılar üzerinde en etkili olan İslam devleti, Moğolların İran'da kurduğu İlhanlılar devleti olmuştur. Geniş ticari ağları sayesinde zenginleşen ve büyük oranda gümüşe sahip olan İlhanlılar 13. yüzyılda İslamiyet'i kabul ettikten sonra İran'da yeni bir para sistemi kurup ciddi oranda altın ve gümüş sikke bastılar. Osmanlı para uygulamalarını etkileyen tek unsur kuşkusuz İlhanlılar değildir. Roma ve Bizans'tan ortaçağ İslam devletlerine, İtalyan kent devletlerine ve İspanyol İmparatorluğuna kadar Akdeniz havzasının önde gelen para geleneklerinden etkilendiler ve bu geleneğin de taşıyıcısı oldular. (Pamuk, 2012: 6-8. Akyıldız, 2007: 163-164. Pamuk, 2014: 25. Eagleton ve Williams, 2011: 120-121)

Osmanlı devletinin yüzyıllar boyunca sikke basmasında ve istikrarlı bir para politikası uygulamasında çeşitli nedenler etkiliydi. Bunun içerisinde en önemlilerinden biri, diğer İslam devletlerinde de görülen, kuşkusuz sikke basımı ve hutbe okunmasıydı. Sultan adına yapılan bu iki uygulamadan sikke basımı hükümdarın adının ve gücünün yazıyla açık bir şekilde yansıtılması anlamına geliyordu. Geniş devlet coğrafyasında elden ele dolaşan

bu altın ve gümüş paralar hükümdarın nüfuzunu devletin her yerine yayıyordu. Bunun tek istisnası Ankara Savaşı'nın olduğu ve Anadolu'nun siyasi yönden karışık olduğu 1402 yılı olmuştur. Savaşın olduğu 1402 yılı hariç Osmanlı devleti sultanlarının bağımsız parası ve hâkimiyetleri sürekli sağlanmıştır. Diğer nedenlerden biri ise devletin yapacağı ödemelere kaynak sağlama ihtiyacı idi. Ayrıca geniş coğrafyaya bağlı olarak geniş ticaret ağlarının merkezinde olması bu ticari bağlantıların devamı için hayati önem taşımadığından Osmanlı istikrarlı para politikasına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Yine tüm bunları destekler mahiyette Osmanlılar, Selçuklulardan devraldıkları uygulamalarla ülkeye değerli maden girişini destekleyip çıkışını ise yasaklamıştır. Böylece para üretimi için gerekli olan maden darlığının önüne geçmeyi amaçlamışlardır. 14. yüzyılın başlarında son Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Mesud'un (ö. 1308) vefatıyla Anadolu'da bağımsız veya Moğollara bağlı beylikler kurulmuş, bu coğrafyada Moğollara ya da Selçuklulara ait sikkeler tedavülde olmuştur. Anadolu'da İlhanlı hâkimiyeti olduğu müddetçe Osmanlılar veya beylikler kendi adlarına sikke basmamışlar, piyasa ihtiyacını karşılamak için özellikle İlhanlı sikkelerini kullanmaya devam etmişlerdir. Her ne kadar ilk Osmanlı parasının Osman Bey zamanında basıldığı söylene de bu konu biraz tartışmalıdır. Basılan paraya akçe denmiş ve bunun sahte veya İlhanlıların Anadolu valisi adına olduğundan bağımsızlık sembolü olmadığı konusunda görüş birliği oluşmuştur. Bu açıdan kaynaklar, ilk Osmanlı sikkelerinin Anadolu'da İlhanlı hakimiyetin bitmesi ve son İlhanlı Anadolu valisi Timurtaş'ın Mısır'a sığınmasından sonra 1326 yılında Orhan Bey tarafından bastırılan akçe olduğu noktasında birleşirler. (Akdağ, 2007: 356. Tabakoğlu, 2014: 391-397. Pamuk, 2013: 113. Pamuk, 2014: 25-41. Akyıldız, 2007: 164. Ölçer, 1984: 205)

Balkanlar ve Anadolu'da Osmanlı'nın temel para birimi akçeydi. 15. yüzyıldan itibaren genel anlamda "para" karşılığı olarak kullanılan bu para küçük olduğu için günlük işlerde, çarşı-pazar alış-verişinde, işçi ya da usta yevmiyelerinde halk arasında kolayca kullanılabilirdi. Buna örnek olarak Mimar Sinan'a günlük ücret olarak 55 akçe verilmesi gösterilebilir. Son akçenin basıldığı 1757 tarihine kadar da Osmanlı'nın temel para birimi olarak kullanılmıştır. 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde giderek küçülen gümüş akçeler artık önemini ve değerini yitirmiştir. 17. yüzyıldan itibaren özellikle Batı Avrupa'dan gelen enflasyonist etkiler "kalp ve züyük" akçe sorununu ortaya çıkarmış ve akçe tedavülden kaldırılmıştır. Osmanlı devleti de İtalya'da "grosso", Almanya ve Avusturya'da "groschen" adı verilen büyük gümüş sikkeleri örnek alarak "guruş" olarak adlandırdığı ve daha önceden hesap parası olmaya başlayan yeni para birimini akçe yerine tedavüle sokmuştur. Bu paralar Osmanlılar tarafından "guruş" ve daha sonra "kuruş" şeklinde anıldı. 16. yüzyılın ortalarından itibaren bu Avrupa guruşları Balkanlar üzerinden Osmanlı topraklarına da girdi ve piyasalarda kullanıldı. Bütün dünyada yaşanan parasal çalkantılara Osmanlı Devleti'nin kendi malî güçlükleri ve savaşlar eklenince 1640'lardan itibaren Osmanlı darbhaneleri birbiri ardına kapanarak devre dışı kaldı. Bu tarihten başlayarak yaklaşık elli yıllık bir süre boyunca Osmanlı akçesi tedavülde pek görünmemiş, ödeme aracı olmaktan çıkarak yalnızca bir hesap birimi konumuna düşmüştür. Bu dönemde Osmanlı piyasalarında ödeme aracı olarak çeşitli Avrupa sikkeleri ve en çok da Avrupa'nın gümüş guruşları kullanılmıştır. Sikkeler içinde en çok tanınanlardan biri Hollanda taleriydi. Üzerindeki aslan resminden dolayı bu sikke Osmanlı piyasalarında "esedi guruş" ya da "aslanlı guruş" olarak anılıyordu. III. Ahmed döneminden (1703-1730) itibaren Osmanlı Devleti piyasadaki esedi guruşların standartlarını örnek alarak ilk Osmanlı kuruşlarını darbetmeye başladı. "Akçe" ve "para" kuruşun kesirleri olarak kabul edildi. (Pamuk, 2014: 25-41. Pamuk, 2002: 458. Tabakoğlu, 2014: 397. Duran, 1989: 22.)

Gümüş paraların aksine altın paralar ise büyük ölçekli işlemlerde, uluslararası ticarete ve servetin biriktirilip saklanmasında kullanıldı. Osmanlı uzun süre kendi altın parasını basmamış, bunun yerine başka devletlerin altın paralarının ülke içinde kullanımına izin vermiştir. İlk Osmanlı altın parası ise 1478-1479 yılında Fatih Sultan Mehmet zamanında basılmıştır ve bu paraya "Sultânî" adı verilmiştir. Bu paranın içerisindeki altın oranı çok yüksek olduğu yani ayarı yüksek olduğu için de iki asır sonra bu paralara "yıldız altını" denmiştir. İlk altın paranın basılmasıyla birlikte çift maden sistemine (bimetalizm) geçilmiş ve bu tarihten itibaren gümüş-altın birlikte kullanılmaya başlamıştır. Fâtih, Venedik'le savaş halinde bulunduğu sırada (1463-1478) İstanbul, Edirne ve Üsküp darbhanelerinde Venedik ve Ceneviz altınlarıyla Memlûk "Eşrefî" altınlarını darbettirdi. Osmanlı ülkesinde 18. yüzyılın ortalarına kadar yabancı para olarak en fazla Venedik dukası bulunuyordu. "Efrençiyeye" denilen ve 17. yüzyılda "yıldız altını" adını alan bu altını "Macar" altını takip ediyordu. Osmanlı'da kullanılan Avrupa altınlarına genel olarak "Filori" denmiştir. Bu aynı zamanda 1252'de Floransa'da basılan ilk altın paranın adıdır. Osmanlı'da kullanılan bakır paraya ise "Mangır" denmiştir. Renginden dolayı buna "Kızıl Mangır"

denildiği gibi halk dilinde “Pul” olarak da geçer. İslâm dünyasında mangır daha ziyade Osmanlı bakır sikkesi için kullanılır. Akçeden daha küçük değerinde bakır para olan mangır ilk defa I. Murat zamanında basılmıştır. İlk bakır sikkenin Orhan Gazi zamanında darbedildiği ileri sürülmekteyse de günümüze ulaşan ilk Osmanlı bakır sikkeleri I. Murad'a aittir. İlk tuğralı mangır ise Emîr Süleyman Çelebi (1402- 1410) kestirmiştir. En fazla bakır para Kanûnî Sultan Süleyman döneminde basılıp dağıtılmıştır. 17. yüzyılda bir ara duran mangır darbedilmesi II. Viyana yenilgisinden sonra girilen ekonomik krizden çıkmak için 1688’de yeniden başlamıştır. 3 yıl boyunca basılan mangırların sahteleri ortaya çıkınca paraya karşı olan güvensizlik artmış ve 1691’de basımı durdurulmuştur. Bu üç yıllık süreçte Osmanlı gümüş ve altın parayla birlikte bakır parayı da kullanmış, “trimetalizm” denilen üç metal (altın, gümüş, bakır) deneyimini yaşamıştır. Sultan II. Mustafa karmaşık olan para düzenini yeniden sağlamak için altın ve gümüşü toplatıp yeniden basmak istemiş ve 1703’te “Tuğralı”, 1713’te “Zincirli”, 1716’da “Fındık”, 1729’da ise “Zer-i Mahbûb” isimli altın paralar piyasaya sürülmüştür. Mangır veya pul adı verilen bakır paranın bir diğer ismi de “Fels”tir. İslamiyet’in ilk dönemlerinden itibaren basılan bakır veya bronz sikkelere verilen bu isim Latince follis kelimesinin Arapçalaşmış şeklidir. Müslüman Araplar tarafından Bizans felsi örnek alınarak kullanılan bu para birimi Osmanlılar tarafından da kullanılmış ve kırmızı renginden dolayı halk arasında “fûlûs-i ahmer” adını almıştır. Osmanlı zamanında bu adla ilk bakır para Mısır’da 1633 yılında basılmıştır. Gümüş paralara göre kıymeti düşük olduğu için halk arasında “fûlûs-ı ahmere muhtaç” deyimini parasız, züğürt kimseler için dahi kullanılmıştır. (Artuk, 1995: 309-310. Pakalın, 1983: 636-637. Pamuk, 2013: 114. Akyıldız, 2003: 31-33. Akyıldız, 2007: 164. Tabakoğlu, 2014: 398-411. Sahillioğlu, 1989: 535. Tekin, 2003: 568. Kolerkılıç, 1958: 24-93.)

Bir diğer altın para birimi olan “Dinar” Romalılar tarafından gümüş ve bakır paralar için kullanılan bir isim olmuştur. Bu kelime Latince Arapçaya geçmiştir ve Müslüman Araplar tarafından altın para için kullanılmıştır. Osmanlıda ise 15. yüzyıla kadar altın paralar için dinar ismi kullanılsa da bu tarihten itibaren altın para için filori, eşrefî gibi altın para birimleri veya XIV. yüzyılın başından beri sikke-i hasene gibi deyimlerin tercih edildiği görülür. “Dirhem” ise yine İslam coğrafyasında kullanılan gümüş bir para birimi ve ağırlık ölçüsünün adıdır. Ticari ilişkiler vasıtasıyla Yunanlılardan Farslara ve oradan da Araplara geçmiş ve İslam devletinde gümüş para birimi olarak kullanılmıştır. Para birimi olarak dirhem ve dinar adında sikke darbetmeyen Osmanlılar, gerektiğinde ve özellikle şer’î hüccetlerde ve bunların Arapça yazılması halinde gümüş ve altın para anlamında dirhem ile dinarı kullanırlardı. Ancak bu durumda “günün geçerli parasıyla” ifadesi de eklenirdi.

Tanzimat’a kadar çok karışık olan Osmanlı para sisteminin bu durumunu göstermek amacıyla II. Mahmut döneminde 36 çeşit gümüş para birimi olduğunu örnek vermek yeterli olacaktır. Tanzimat’la birlikte parayla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bunda hiç kuşkusuz 1834 yılında Mısır’da Mehmet Ali Paşa’nın çift metalli düzeni benimseyerek altın ve gümüş yeni standartlarda sikke bastırmasının etkisi olmuş; Bu amaçla 1840 yılında ilk kâğıt para “Kâime” çıkarılmış ve 1844’te “Tashîh-i Ayar Fermânı” ile sikke konusuna düzen getirilmiştir. Altın lira ve gümüş kuruş esasına dayalı bu çift metalli sistemde 1 liranın 100 kuruşa eşitliği kabul edilmiştir. Bu maksatla sultan Abdülmecit zamanında, günümüzde kuyumcular tarafından alım-satımı yapılan, altın mecdiye çıkarılmıştır. 1843 yılında basılan 100 kuruşluk altın mecdiye ve 1844 yılında basılan 20 kuruşluk gümüş mecdiye temel para birimi olarak kabul edilmiştir. (Tabakoğlu, 2014: 415-416. Akyıldız, 2003: 33-34. Pamuk, 2012: 225. Kolerkılıç, 1958: 128. Pakalın, 1983: 451-454. Sahillioğlu, 1994: 352-371)

Klasik Türk Şiirinde Ticari Unsur ve Maddî Değer Olarak Para Birimleri

Ortaya çıkışı, yayılışı, ticaret hayatını etkilemesi, üretiminde kullanılan değerli madenlere kısaca baktığımız para kuşkusuz Osmanlı için de büyük önem arz etmiştir. Devletin ekonomik, siyasi, toplumsal veya askeri iniş-çıkışlarına uygun bir seyir izleyen para birimleri; bu para birimlerinin kazandığı değer, uğradığı değer kayıpları, yıllar içerisinde ayarlarındaki ve isimlerindeki değişiklikler, alım-satımdaki fonksiyonu gibi unsurlar klasik Türk şiirine kaynaklık eden toplumsal hayatın önemli bir boyutunu teşkil eder. Klasik Türk edebiyatı şâirleri de toplumun bütününe ilgilendiren hatta uluslararası boyutta önem sahip olan ticaret hayatının en önemli mübadele aracı para birimlerini gerçek anlamıyla şiirlerinin anlam dünyasını zenginleştirecek bir öge olarak yüzyıllar boyunca kullanmışlardır. Şiirlerde tespit edilen para birimleri şu başlıklar altında ele alınmıştır:

Akçe: Osmanlı devletinin temel para birimi olan akçe gümüş olduğu için bu adı almıştır. Şiirlerde karşımıza akça şeklinde de çıkmaktadır.

Beyitte geçen “akça pul kazanmak” deyimini günümüzde de “para pul kazanmak” şeklinde kullanılır ve para ya da para eden kıymetli şey anlamına gelir. İnsan hayatının madde ve mana olmak üzere iki yönü vardır. Kişinin hayatını kazanıp geçimini sağlaması madde yönünü oluşturur ki bunun için en temel şeylerden biri meslek sahibi olup para kazanmaktır. Ancak bu şekilde geçim derdi yaşanmaz:

Bir pîşe öğren olma tehî akça pul kazan
Tâ pişe matbahunda pilavun kazan kazan (Hasan Ziyâî, Kıta 5-1)

İnsanlar için ekonomik yönden önemli bir olay da hayatlarını garanti altına almak için kazancını arttırmaktır. Bunun en önemli yollarından biri ise yatırım yapıp akçayı yani parayı çeşitli işlere yatırmaktır. Şâir bunu “işletmek” kelimesi ile ifade etmiştir:

Her kişi işletmek ile akçasın eyler füzûn
Aglamazdum yâra kâr itseydi eşk-i sîm-gûn (Emrî, G. 418-1)

Bir ürünün fazla olduğu zamanlarda ücretinin azalıp az olduğu durumlarda artması ticaretin değişmez kurallarındandır. Necâtî Bey arpanın çok azını akçeye alanın bunu ucuza aldım, diye öğüneceğini ifade ettiği beytinde bu durum dile getirilmiştir:

Dânesin akçeye alan öğünür
K’eline girdi râgeyân arpa (Necâtî Bey, K. 24-11)

Nedîm’e ait beyitte geçen damga, altın gümüş gibi değerli madenlerin ya da kumaş gibi ürünlerin üzerine türünü belirtmek ve hileli olmadıklarını göstermek amacıyla devlet tarafından vurulan mühür veya işarete denir. Kumaşa vurulan damga ise yine alıcıya güven vermek için devlete ödenen belli bir vergi karşılığında tüccar tarafından basılırdı. (Ünal, 2011: 179. Pakalın, 1983: 391) Damgayı günümüzde de tüketicinin alacağı bir malın güvenilirliğini arttırmak için Türk Standartları Enstitüsü tarafından ürünün üzerine basılan TSE işareti olarak düşünebiliriz. Damgası olmayan bir kumaşın ekonomik olarak bir karşılığı güvenilir olmadığı için yoktur. Bu ürün akçe yani para etmez:

Ele girmez metâ’ı gavgâsız
Akçe etmez kumaşı tamgasız (Nedîm, M. 2-2)

Diyarbakırlı Ahmedî’nin beytinde bahsettiği “yük” 100 bin akçeye verilen isimdir. Aynı zamanda bölgelere göre farklılık gösteren bir ağırlık ölçüsüdür. “yük” teriminin iki anlamı da beyitte kullanılmıştır ve buradan hareketle o dönem için ürünün fiyatı tespit dahi edilebilir:

Akça virem kırk yük ana götürün
Dahi bin yük tahıl ana yetürün (Diyarbakırlı Ahmedî, M. 2376)

Aşağıdaki beyitlerde Tırsî akçenin taşındığı, genelde kadife, ipek, deri veya kumaştan yapılan “kese”den ve yine küçük kese anlamına gelen “hemyân”dan bahseder. Kese her ne kadar 50 bin akçe için kullanılan bir terim olsa da burada gümüş olan akçenin taşındığı para kesesini ifade etmektedir. Kolbaşı ise oyun takımı demek olan “kol”un başkanı olan kimsedir. (Ünal, 2011: 409. Pakalın, 1993a: 288. Büngül I, TY: 17) Beyitte, bir yere gelmek için verilmesi gereken karşılıktan (belki de rüşvet) bahsedilir. Bunun için kişinin cebinin parayla dolu olması yani kesenin ağzını açması gerekir:

Kolbaşı olayum dir isen sana nasîhat
Akçe ile olur kîsene sîm ü zeri toldur (Tırsî, G. 48-4)

“Züyûf akçe” tıpkı mağşuş veya kalp tabiri gibi içerisindeki gümüş oranı düşürülmüş ve piyasa değeri azalmış para için kullanılır. Devlet bu uygulamaya içinde bulunduğu ekonomik durumdan kurtulmak için yer yer başvurmuştur. Bazen de kalp para kalpazanlar tarafından basılmıştır. Şâirin yaşadığı 18. yüzyılda ekonomik yönden sıkıntıların olduğu bir dönemdir. Bu gerçek beyitten hareketle tespit edilebilir:

Mankır-âsâ kâle gelmez mashara ebyâtumuz
Bir züyûf akçe gibi hemyâna girmiş çıkmışuz(Tırsî, G. 80-6)

Şiirlerde bazen sosyal hayatla ilgili adetlerden de bahsedildiği olmaktadır. Bunlardan biri de başa akçe dizmektir. Buna göre hafızlığını tamamlayan çocukların takkelerinin kenarına veya sünnet olan çocukların başlarına altın veya gümüş para dizilmiştir. Ayrıca yeni doğan çocukların saçlarının önüne nazar boncuğu ile altın veya gümüş para bağlanmıştır. (Şentürk, 2017: 83. Onay, 1996: 95) Yunus Emre’ye ait bu beytin ilk mısraında gerçek anlamıyla bu gelenekten bahsedilir:

Günde iki kez çözerler başına akça dizerler
Ağzuma emcek virdiler nefis kabzına düşdi gönül (Yunus Emre, G. 152-5)

Aşağıdaki beyitte keyf ehli insanlardan ve onların tütün içmesinden bahsetmektedir. Tütün çubukta içilir ve bu işi yapmak için ise kav adı verilen, kibritten önce ateş yakmak için kullanılan, ağaç gövdesinde bulunan bir madde kullanılırdı. Tütün içmek keyf ehli için hazine kadar değerlidir ancak bu hazinenin kapısını açacak olan ise akçedir. Beyit “Para her kapıyı açar.” sözünü akla getirmektedir:

Akçedür anun tılısm-ı a’zamî ol feth ider
Bir defînedür ki ehl-i keyf olan yârâne kav (Tırsî, G. 161-5)

Bir diğer keyf ehli ise şaraba düşkün rindlerdir. Alkol bağımlısı insanların uzun süre içmediklerinde ellerinde titreme olduğu bir gerçektir. Azmizâde Hâletî, hüsn-i taîl yaparak, bu insanların ceplerinde hiç para bırakmayıp tüm varlıklarını şaraba vermelerini ellerinin titremesini kesmek istemesine bağlar:

Eger kim içmese destinde olur ra’şeler peydâ
Anunçün akçe hiç turmaz elinde rind-i mey-hârun (Azmizâde Hâletî, G. 413-4)

Şâirlerin para söz konusu olunca değindikleri durumlardan biri de zamane güzellerinin fakir olan kimselere bakmadığı düşüncesidir. Güzeller ancak parası çok olan kimselere yüz verirler. Parçalanmış ve içinde akçe olmayan kesesiyle şâir çaresizdir. Peri gibi olan güzel onun için yazılan ancak maddi değeri olmayan gazele asla bakmaz:

Sîm ü zer destimde yok kim harç edeydim sayd için
Şimdi hûblar sayd olurlar akçesi vâfirlere (Necâtî Bey, G. 544-3)

Akçe yok nişleyeyim kîse-i sad-çâkimde
Gazel almaz o perî ben de ne yapsam bilmem (Haşmet, K. 6-41)

Kara düş bir anlamda kâbus demektir. Halk arasında “karabasan” olarak da bilinen ve uykuda insanın üzerine ağırlık çökmesi şeklinde hissedilen rüya halidir. Ayrıca bir insanın gün boyu sürekli düşündüğü şeyi gece rüyasında göreceğine inanılır. Eğer bir insan sürekli para kazanma, biriktirme, zengin olma düşüncesine sahip olursa gece de rüyada bununla meşgul olur. Zaten gün boyu para kazanmak için yeterince zahmete katlanılır. Bir de rüyada akça saymak kişiye karabasan gibi ağır gelir:

Akçe fikriyle olursa bir er
Kara düşler görüben akçe sayar (Hasan Ziyâî, M. 387)

Bazen insanlar Allah'ın onlara verdiği zenginlik yüzünden kendilerini dünya malına kaptırır ve ibadetlerini ihmal eder. Bu düşünce verilen nimetlere şükretmemelerine ve zenginliği sağlayanın farkında olmamalarına sebep olur. Gülşehrî bu durumu dile getirmiştir:

Yüz bin akça bir kuluma virürem
Biş namâz andan güç-ile görürem (Gülşehrî, M. 3148)

Vaiz gibi tipler de şâirlerin her zaman eleştirdiği kimselerden olmuştur. Beyitte geçen vaiz, dini anlamda öğütler verip aklı kendine rehber edinen ve insanlara doğruyu, yanlış kavratamaya çalışan olumsuz tipi temsil eder. Klasik Türk şiirinde tıpkı zahit gibi sevilmeyen. Burada da gönül ehli olan insanın karşısında yer alırken dünyalık derdiyle akçe peşinde koşmaktadır:

Vâ'iz ü mâ'izin akçe makçesi
Fikri ehl-i dilin bir hayâlî var (Nigârî, G. 165-3)

Bazı kimseler vardır ki haksız şekilde elde ettiği kazaçla, insanların başına kakarak, onlara yardım eder. Onlar, Allah rızası için böyle yaptığını söyler ancak ettiği zulmün farkında değildir ve yaptıklarının cezasını muhakkak göreceklerdir. Her şeye parayla sahip olmaya alışmış bu insanlar sahip oldukları akçelerle cennete giremeyecektir. Fuzûlî, dünya malının dünyada kalacağı gerçeğini hatırlatmaktadır:

Zulm ile akçeler alıp zâlim
Eyler in'âm halka minnet ile

Bilmez anı ki ettiği zulme
Görecektir cezâ mezellet ile

Müdde'âsı bu kim rızâ-yı îlâh
Ana hâsil olur bu âdet ile

Cenneti almak olmaz akçe ile
Girmek olmaz behište rüşvet ile (Fuzûlî, Mukattaat 35)

Devletin önemli gider kalemlerinden biri devlet görevlilerine verilen maaşlardır. Askerlere üç ayda bir verilen maaşa da ulûfe denmiştir. Ödenen bu akçelerin değerinin düşürülmesi, zamanında verilmemesi veya az verilmesi devletin başına zaman zaman isyana varan sıkıntılar açmıştır. Vücûdî, beytinde ulûfe adlı maaşın azlığını akçe miktarı belirterek dile getirmiştir:

Ol zamânda 'ulûfeler az idi
Otuz akçe 'ulûfe olmaz idi (Vücûdî, M. 3219)

Akçe ile ilgili, günümüz para sayma makinelerini hatırlatan akçe tahtası adlı bir eşya vardır. Bu tahtada sarraflar, çok fazla para ile alış-veriş edenler veya resmî dairelerdeki veznedarlar para sayarlardı. Kenarları paranın düşmemesi için yükseltilmiş olup dikdörtgen biçiminde ve ucuna doğru incelenerek bir oluk şeklinde imal edilirdi. (Büngül, ty: 17. Şentürk, 2016a: 205. Ünal, 2011: 25. Pakalın,1983: 85) Tırsî beyitte bu aletten bahsetmektedir:

Bi-hamdullâh ki akçe tahtası denlü yerüm vardur
Pabuccıyla kızıl alası lâle-zârdan geldi (Tırsî, G. 201-11)

Akçe ile ilgili başka bir alet ise akçe terazisidir. Bunlar ise paraların akça tahtalarında sayılamayacak kadar çok olmaları durumunda işlem gören hassas ve büyük terazilerdir. (Şentürk, 2016a: 205) Azmizâde Hâletî, tahtada sayılamayacak kadar çok olan akçenin teraziye konması gerçeğini ikinci mısradan dile getirir:

Yaşumla gözlerüm tolar boşanur keffeteyn oldı
Çog olsa akçe saymazlar anı korlar *terâzûya* (Azmizâde Hâletî, G. 729-4)

Altın-Gümüş (Zer-Sîm)

Altın ve gümüş bakır ile birlikte Osmanlı devletinde bara basılan madenler olmuştur. Altının Arapçası zehep, Farsçası ise zerdîr. Yine gümüşe de sîm denmekte ve sıklıkla sîm ü zer şeklinde şiirlerde kullanılmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca birçok amaçla kullanılan bu iki madenden çok değişik isimlerde paralar üretilmiştir. Bu başlıkta altın ve gümüşün genel anlamıyla ele alınışından, maddî değerinden, gelenek içerisindeki yerinden ve para karşılığında kullanımından bahsedilecektir.

Öncelikle altın ve gümüş değerli bir taştır. Belaları uzaklaştırır ve fakirliğe engel olur. İkisi de alım-satım için kullanılır ancak altın daha değerlidir. Altının olmadığı yerde gümüş onun yerini tutabilir:

Şol iki taş kim adı *sîm ü zerdür*
Belâya dâfi' vü fakra siperdür (İbrâhim İbn-i Bâlî, M. 3808)

Alup satmag-içündür *sîm eger zer*
Velî nâfıkdur andan sîm ekser (İbrâhim İbn-i Bâlî, M. 3809)

Gümiş itdügi işi altun itmez
Ki ya'nî *altun gümüş* harcına gitmez (İbrâhim İbn-i Bâlî, M. 3810)

Zer olmasa tutar anun yirin *sîm*
Anı bilmeyen ider bunu ta'zîm (İbrâhim İbn-i Bâlî, M. 3806)

Altın işiyle uğraşan kişiye sarraf yani kuyumcu denir. Altın onun elinde değerini bulur, kıymetlenir. Sarraf da altının değerini mihek taşıyla ölçüp anlar. Bu taşı sarraflar özellikle gümüş ve altının değerinde noksanlık olup olmadığını ölçmek için kullanmışlardır. Zaten ayarında eksiklik olan altının sarraf nazarında değeri yoktur:

Buldu 'attâr elinde rağbeti nâf
Bilür *altûn* kıymetin sarrâf (Vücûdî, M. 268)

Bilünür mi derûnı bîrûnı
Miheke urmayınca *altunı* (Gelibolulu Mustafa Âlî, M. 388)

Sözü söz ehline sencîde edip de söyle
Çün bilirsin ki *zer-i nâkısı* almaz sarrâf (Meşhûrî, Müfret 34)

Şiirlerde bazen bu değerli madenin nereden çıkarıldığı ve uluslararası piyasalarda satışı gibi günümüz ticaret hayatında da önemli olan hususlar hakkında ipuçları bulunabilmektedir:

Rivâyet böyle olmuştur mukarrer
Ki vardur Çîn ilinde ma'den-i zer (İbrâhim İbn-i Bâlî, M. 1888)

Oradan haml idüp *altunı* tüccâr
İletür her diyâra bulsa bâzâr (İbrâhim İbn-i Bâlî, M. 1889)

Zamane güzellerinin altın ve gümüş gibi maddi şeylere olan düşkünlüğü şâirlerin şikâyet ettiği hususlardan olmuştur:

Nakd-i câna bûse vermezler dilerler *sim ü zer*
Şimdiki mahublar gâyetde kurnâz oldular (Hayâfî, G. 148-4)

Kültürümüzde önemli bir yere sahip olan ve maddi boyutunun yanında toplumda cömertlik duygusunu, yakınlaşmayı arttıran bahşış verme klasik Türk şiirinde de işlenmiştir. Bahşış verilen durumlardan biri müjdeli haber getirmektir. Beyitte müjdeli haber getirene bahşış olarak altın ve gümüş para verilmiştir:

Şâd oldı Feylekûs-ı nâmever
Virdi müjde getürene *sim ü zer* (Ahmedî, M. 495)

Saçı veya nisâr eski meclislerin bir âdetidir. İlk başlarda düğünlerde gelinin başından saçılan para, buğday veya bitkiler için kullanılan bu tabir zamanla her türlü düğün hediyesi için söylenir olmuştur. Ayrıca Osmanlı sarayında padişahın tahta oturması veya bayram, düğün gibi sevindirici olaylarda padişahın halka ya da saray halkının padişahın geçeceği yollara altın ve mücevher saçtığı da olurmuş. *Dîvân* şiirinde mecliste hizmetinden memnun kalınan sâkinin ayağına da para saçılır. (Şentürk, 2016b: 53. Pakalın: 1993a: 77. Kurtoğlu, 2009: 89. Onay, 1996: 419) Beyitte sevgilinin yoluna altın ve gümüş para saçılmaktadır:

Sim ü zer nakd-ı cevâhir ne ki var
Yoluna ânun idem cümle nisâr (Behiştî, M. 472)

Kadehin altınla dolması eski meclislerde uygulanan başka bir gelenektir. Bu geleneğe göre özellikle bağ ve bahçelerde kurulan meclislerde sakinin sunduğu şarap içildikten sonra boş kalan kadehin içine altın para konup sâkiye geri verilmektedir. (Doğan, 2011: 222) Meclisin olmazsa olmazlarından biri altın ve gümüş yani paradır. Para, hem külfetli bir iş olan bu eğlence ortamını oluşturmak hem de kadehi sunan sakiye boş kadeh geri verilirken sâkinin sunduğu hizmetten duyulan memnuniyeti ifade etmek amacıyla kadehe konmak içindir:

Meclis esbâbı kamu *sim ile zer*
Tâs-ı sâkî gibi pür câmî güher (Behiştî, M. 752)

Bir devletin yönetimi, fetih yapmak veya ülke yönetecek güce sahip olmanın yolu güçlü bir ekonomiden geçer. Eğer bir ülke fethedilip orası imar edilecekse, düşman ordusu yenilgiye uğratılıp hükümdar saltanatını pekiştirecekse bunun için önemli unsurlardan biri hiç kuşkusuz altın ve gümüş paradır:

Zer ü sim-ile olur mülk ıslâh
Zehebdür memleket fethine miftâh (İbrâhim İbn-i Bâlî, M. 10776)

Zer ü sim-ile kılur şâhlığa hân
Zer ü sim-ile kılur kahr-ı düşmân (İbrâhim İbn-i Bâlî, M. 10778)

Şu mâlik kim *zer ü simi* virimez
Meliklik yolın ol kimse varımaz (İbrâhim İbn-i Bâlî, M. 10779)

Eski dönemlerde paralar deri, kadife gibi malzemeden yapılan keselere konular belde bulunan kemerin altına yerleştirilirdi. Aynı zamanda para gibi değerli nesnelere kimsenin bulmaması için gömülmesi de, bankaların olmadığı dönemlerde, sıklıkla başvurulan bir uygulamaydı:

Tâk ammâ hazîne-i Kârûn
Kemerinde nihân imiş *altun* (Üsküdarlı Sırrî, M. 322)

Şâh ana didi gönülden bu geçer
Ki virem bir kese on hemyân zer (Nev'izâde Atâyî, M. 2096)

Sîm ü zer cem'in idüp rûz u şeb
Bir yire defn ide idi anı hep (Nev'izâde Atâyî, M. 849)

Hâce şeklinde de yazılan hoca, klasik şiirimizde şâirlerin hoş gözle bakmadığı vaiz ve sofu gibi anlamların yanında tüccar anlamında da kullanılmaktadır. Vücûdî'ye ait bu beyitlerde vaiz, sofu dîvân şâirlerinin olumsuz bakışıyla ele alınmıştır. Hâce, tüccar olarak düşünüldüğü ikinci beyitte ise gözünü dünya malı bürümüş, "ay"ı akçe gibi gören bir kişiliktir:

El götürmez du'âya gice meger
Akçe sanup nücûmı avcun açar (Vücûdî, M. 2401)

Şöyle oldı harîs dünyâya
Hâce *altun* sanup bakar aya (Vücûdî, M. 2400)

Dîvân şâiri para söz konusu olduğu zaman "hasîs" olarak nitelendirdiği insanları, asıl önemli olanın erdem ve fazilet olduğunu, parayı toplamaktan ziyade Allah yolunda harcamayı, varken verilmeyen paranın miras bırakılanlar tarafından boşa harcanacağını hatırlatır:

Sâbıkâ var idi bir şahs-ı hasîs
Ana *sîm ü zer* idi yâr u enîs (Nev'izâde Atâyî, M. 847)

Fazîlet gerçi kim 'ilm-ü hünerdür
Velî câhil katında *sîm ü zerdür* (Sî-Nâme-i Hümâmî, M. 527)

'Âlemün *sîm ü zer*in eyleme çîn
Vir ki oldur kalanı sana hemîn (Behiştî, M. 1372)

Elde iken virmedüğün *sîm ü zer*
Eller elinde tagılur ser-be-ser (Gelibolulu Mustafa Âlî, M. 861)

Para gibi değerli şeyler insanlar elinde tapılacak birer puta dönüşür ve kişiyi dinden dahi çıkarır hatta insanları başkasına kul köle yapar:

Seni dînden çıkarın ol *zer-durur*
Kim zeri büt eyleyen Âzer-durur (Gülşehri, M. 1480)

Biter *altun-ıla* her betmîn kâr
Zer-ile bende olur cümle ahrâr (İbrâhim İbn-i Bâlî, M. 3799)

Bu yüzden kişi ölümü düşünecek olursa parayı yağarcasına biriktirmez. Eğer paraya düşkün olunmazsa insanlar arasında değeri kat kat artar.

Fikr ideydi kişi mevtini eger
Saklamaz idi yığıp *sîm ile zer* (Behiştî, M. 502)

Zer-perest olma ki mergûb olasın
Cümle 'âlem seve mahbûb olasın (Behiştî, M. 1373)

Bazen paraya önem verilmemesi gerçeğinin aksine şiirlerde altın, gümüş paraların (genel anlamıyla zenginliğin) insanlara açılmaz kapıları açtığından, bitmez denilen işleri olduruverdiğinden, kusurları hüner gibi gösterdiğinden bahsedilip dünya nimeti olduğu da hatırlatılır:

Eger harc olsa bir işde *zer ü sîm*
Ol iş bitmez diyüben çekmegil bîm (İbrâhim İbn-i Bâlî, M. 3364)

Zer ü sîm ile biter bitmeyen kâr
Kolay olur zer ü sîm-ile düşvâr (İbrâhim İbn-i Bâlî, M. 3365)

Eger olsa *zer* ile pür ceybün
Hüner olur cihânda her 'aybun (Vücutî, M. 2398)

Bakır (Mis)

Osmanlı devletinde altın ve gümüş haricinde para basımında kullanılan üçüncü maden bakır olmuştur. Farsçası “mis”tir. İnsanoğlunun faydalandığı ilk madenlerden olan altının ayarının belirlenmesinde gümüşle beraber kullanılan bir metaldir. Saf altın denilen 24 ayar altın yumuşak bir maden olduğu için sertleştirilip rahat şekil verilebilmesi için içerisine bakır katılmaktadır. Şiirlerde altın, gümüş ve parayla ilgili unsurlarla birlikte kullanılmaktadır.

Özellikle basılan altın paraların içine belli miktarda bakır katılmıştır. Bu oran gereğinden fazla olursa altın paranın değeri düşmekte ve kalp yani sahte olmaktadır. Aşık Paşa bu gerçeği dile getirmektedir:

İki yüzlü olduğuyçun adı kalb
Altına *bakır* katıldı oldu kalb (Âşık Paşa, M. 1008)

Üsküplü Atâ'ya ait bu beyitte ise altının saflığını ortaya çıkarmak için onu yüksek ısıda eritme hadisesinden bahsedilmektedir. Bu şekilde saf altın bakırdan ayırt edilebilir:

Sen de cismün ışk ile dil ur oda
Hâlis it altunı *misden* ur oda (Üsküplü Atâ, M. 1292)

Gülşehrî ise madenden çıkarılan altının hâs yani saf olduğunu, bakır karıştırılan akçenin veya paranın ise saflığını ve güvenilirliğini kaybettiğini dile getirir:

Kândan arı çıkan altun hâs ola
Miss karıklı akça bî-ihlâs ola (Gülşehrî, M. 3892)

Çil

Parlak, beyaz, boz ve kır renk demek olan çil aynı zamanda kır paralık gümüş sikke için kullanılan bir tabirdir. Genelde, gümüş olduğu için akçe ile birlikte “çil akçe” şeklinde kullanılmakla birlikte ayarı tamam, yeni basılmış madeni paralar için tercih edilen genel bir ifade olmuştur. (Pakalın, 1983: 370. Kuşoğlu, 2006: 58)

Nâbî'ye ait bu iki beyitte çil altın ifadesiyle birlikte “kâmil ayar” ve “hâlis” kelimelerinin kullanılması paranın ayarı yüksek olduğunun bir kanıtı olarak görülebilir. Ayrıca çokluk ifade eden “hezâr” kelimesi de çil paraya toplumdaki olumlu bakışın bir göstergedir diyebiliriz:

Tâ ana dek kim zer-i kâmil-^çiyâr
Buldugı sâ^çat ^çaded-i çil hezâr (Nâbî, M.10-66)

Bâkî didi isterem ey merd-i kâr
Hâlis ü meskûk zer-i çil hezâr (Nâbî, M.10-45)

Tırsî de çil pâre ifadesini kullandığı beyitte, paraya sahip olmanın ve onu dünya zevkleri için harcamanın verdiği mutluluğu dile getirir:

Çil pâre girerse elüme bende efendüm
Sarf eylemenün var bilürüm zevk u safâsı (Tırsî, G. 185-12)

Tırsî bu beytinde ise kuru sözlerle sevgiliyi elde edemeyeceğini, vuslat için “çil para” gerektiğini söyler:

Gelmez o perî halvete çil pârecik ister
Mümkün mi ana kurı söz ile ide rağbet (Tırsî, G. 27-2)

Emrî de aynı duyguyu ikinci mısradaki “çil akçe” ile ifade eder.

Erba’în çekmek ile vasl olımsızın zâhid
O şeh-i sîm-tene olmayacak akçan çil (Emrî, G. 304-4)

Dinar ve Dirhem

İslam devletlerinde altın paraya dinar, gümüş paraya ise dirhem denmiştir. Dinarın kökeni Roma’ya dirheminki ise Yunanlılara dayanır. İslam devletlerine de buradan geçmiştir. Osmanlı devletinde, her ne kadar mahkeme kayıtlarında zikredilse de, dinar ve dirhem adıyla para basılmamıştır. Şiirlerde genellikle iki para birimi birlikte kullanılmıştır.

Önceki İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlıda da padişahın tahta geçtiğinde para bastırıp hutbe okutması gücünün göstergesidir. Beyitte Nâbî dirhem üstüne vurulan sultan mühründen bahseder:

‘Askerî gibi re’âyândan olurlar mümtâz
Nâm-ı sultân ile nakş olsa cebîn-i dirhem (Nâbî, G.496-8)

Paranın asıl değeri ve gücü alış-veriş esnasında kendini gösterir. Piyasada satışa sunulan bir ürün bazen ederinin üstünde bir fiyatla satışa sunulur:

Gerçi eşyâ ki çıkıdı bâzâra
Degmemişdi velik o dînâra (Üsküdarlı Sırrî, M. 15)

Dirhem aynı zamanda bir ağırlık ölçüsünün de adıdır. Bu beyitte dirhem, ağırlık birimi olarak ihtiyaç zamanlarında ticaretteki arz-talep dengesi kurallarına göre bir malın fiyatının artacağı gerçeğini dile getirmek için dinarla kullanılmıştır:

Çünkü eyyâm-ı vebâda yemesi nâfi’dür
Korkarın dirhemi dînâra çıkar afyonun (Vecdî, G. 39-4)

İnsanların günlük hayatlarında ihtiyaçları çeşitlidir. Para bazen çarşıda veya pazarda bir gıda maddesini satın almak için harcanırken bazen de bir yapının inşasına sarf edilir:

Varup ol *dirheme* bir karpuz aldı
Getürüp anı mevlâsına geldi (İbrâhim İbn-i Bâlî, M. 6468)

Akıtdı gûyiyâ âb-ı hayâtı
Su gibi harc edip *dînâr u dirhem* (Nâşid, Târih 44-2)

İnsanlara Allah tarafından verilen maddi nimet farklı farklıdır. İnsanların kudreti ve gücü ise farklıdır. Daha büyük zenginlik olmasa bile bu dünya için en azından dinar gerekmektedir.

Hak virür ecr ü 'ivaz halk neye kâdirdür
Dür güher yog ise bârî hele *dînâr* gerek (Vecdî, Kıt'a 19-2)

Bazen bolluk içinde olanlar, para, dirhem sahipleri daha çok şeye sahip olmak uğruna bu nimetten faydalanmayı ve ondan tat alma zevkini unuturlar. Onlara için önemli olan paranın çok almasının verdiği mutluluktur

Bilmez safâ-yı lezzet-i mâlî gınâ-mezâk
Zevk-ı vüfûr-ı nakdi muhibb-i *dirhem* bilir (Nâşid, G. 37-5)

Sevgilinin paraya düşkünlüğü akçe ve altın paralarda olduğu gibi dirhem ü dînâr ile de ifade edilmiştir:

Ne pîr-i meykede ne tâzeler alır gazeli
Zamânenin hüneri şimdi *dirhem ü dînâr* (Sünbülzâde Vehbî, K.50-56)

Hakkında olumsuz düşünülen sûfi veya hoca, vaiz tipi halvete girip Allah ile baş başa kalsa da onun asıl fikri ve zikri paradır.

Halvet içre şol murâkîb sûfiler kim vardur
Her birinün fikr ü zikri *dirhem ü dînârdur* (Ravzî, G. 217-1)

Kendini, olumsuz gözle baktığı bu kişilerin yanında gönül ehli, aşkın sırlarına vakıf ve gam şehrinin sultanı olarak gören dîvân şâiri asıl mutluluğun parayla mümkün olmadığını dile getirir:

Mâlik olup nîmesine *dirhemün*
Şâhı idi hâsılı şehir-i gamun (Nâlî Mehmed Efendi, M. 1503)

Sad-hezâr *dînâra* mâlik olsa da bulmaz felâh
Bilmeyen esrâr-ı 'aşkı câhile râhat mı var (Mehmed Sıdkî, G. 73-5)

Eşrefî

Bu para birimi Memlûk devleti zamanında Mısır'da basılan altın paranın ismidir. Yavuz Sultan Selim'e mağlup olan Mısır sultanı tahta çıktığında kendi adına bu isimli parayı bastırması, Yavuz Mısır'ı alınca bir süre daha "eşrefî" adlı parayı bastırmaya devam etmiştir. 17. yüzyıl şâiri Nâlî Mehmed Efendi, bu beyitte eşrefî adlı altın parayı saçı geleneği ile birlikte zikreder:

Pür ola altun ile ceyb ü kefi
Her kademîye vire bir *eşrefî* (Nâlî Mehmed Efendi, M. 589)

Edirneli Kâmî ise Damat Ali Paşa için yazdığı kaside beytinin ikinci mısraında altın ve gümüşle birlikte eşrefiyi zikreder:

Olsa ruhsat eger iksîr-i gubâr-ı derine
Eşrefiden dahî bî-rağbet olurdu zer ü sîm (Edirneli Kâmî, K. 11-26)

Fındık Altını

Sultan III. Ahmet zamanında basılan altın paranın adıdır. Şekil olarak güzel ve ayarı yüksek bir sikke olarak dikkat çekmiştir. Fındık denmesi paranın kenarlarına konulan noktaların fındığa benzetilmesi nedeniyledir. (Kolerkılıç, 1958: 92. Pakalın, 1983: 626) Diyarbakırlı Hâmî, yapılan açıklamaya uygun olarak şeklinin güzelliğinden, daire biçiminde olmasından ve insanların bu paraya değer vermesinden bahseder:

Cümlenüñ meyli müdevvir *fınduk altûnındadır*
Sözleri hep ahsenü'l-eşkâl şekl-i müstedîr (Diyarbakırlı Hâmî, K. 1-37)

Tırsî ise, biraz da rintçe bir eda ile, sevgilinin gönlünü alıp onu hanesine davet etmenin fındık altınıyla olacağı düşüncesini dile getirir:

Fındık altınıyla yalvarsam gerek cânâneye
Üççeğiz yapsam gelür bî-şübhe bende hâneye (Tırsî, G.181-1)

Filori

11. yüzyıldan önce Floransa'da üzerinde zambak çiçeğiyle basılan altın paralara verilen isimdir. İsmi çiçek manasına gelen "flör"den almış ve dilimize "filori" şeklinde geçmiştir. (Pakalın, 1983: 629) Necâtî Bey'e ait beyitte bara birimi olarak akçe ile kıyaslaması yapılır ve belki de üzerindeki çiçekle darbedilmesi dile getirilir:

Filûrinin bitirdiğın bitirir akçe de gerçi
Ve lîkin şol kadar vardır *filûri* sikke-sûrettir (Necâtî Bey, Kıt'a 20-2)

Behište de filoriyi maddî değer itibarıyla kullanır:

Yanında var imiş bir kaç *filori*
Virüp bana didi gör bu umûrı (Behiştî, M. 930)

Gelibolulu Sun'î beytin ilk mısraında gümüş tenli sevgili ile filori arasında ilişki kurar. Dîvân şâirleri zamane güzellerinin gönül veya gazele önem vermeyip paraya olan düşkünlüğünden şikâyet edasıyla bahsetmiştir. Burada da Sun'î şikâyetten ziyade artık bu durumu kabullenmiş görülmektedir:

Yok dime hiç *filoriyi* vir o sîm-tene
Çekmek isterse eger kim seni karz-ı hasene (Gelibolulu Sun'î, G. 154-1)

Bazen de aşık o kadar şanssız değildir. Vecdî, sevgilinin kapısında ellerinde filoriyle ona talip olmuş rakiplerin yanında sevgilinin fakir de olsa kendisini tercih ettiğini söyler:

Filorina dir iken kapusunda tâlibler
Yine teveccühi Vecdî fakîredür gâlib (Vecdî, Kıt'a 21-2)

Firengî

Firenk kelimesi Avrupa devletleri için Osmanlı'da kullanılan bir tabirdir. Firenk altını da bu memleketlerden gelen ve Osmanlı altınından daha aşağı değerinde olan altınlara denir. Bu kelimenin aynı zamanda para anlamında kullanıldığı da olmuştur. Örnek olarak verilen Bâkî'ye ait beyitte bu kelimenin altın para anlamında kullanımıyla ilgili Esmâ Şahin şu açıklamayı yapmaktadır: Firengî yahut firengî sikke Osmanlı'da kullanılan yabancı paraların geneline verilen isim olmalıdır. Bâkî, şiir kabiliyeti nedeniyle padişahın gördüğü ihsanlara işaret ettiği bir beytinde, cihan padişahının onun nazmına güzel ve parlak firengîlerden hil'at giydirdiğini ve bu iftiharın kendisine yeteceğini ifade eder. Firengî, ayrıca bir kumaş çeşidi olduğundan hil'at ile birlikte kullanılmıştır. Eskiden kumaş değerli ve pahalı bir metâ olduğundan en önemli hediyeler arasında yer alıyordu. Padişah birisini taltif etmek istediğinde ona değerli kumaşlardan yapılmış kaftan giydirdi. Burada nazma hil'at giydirmek güzel şiirler yazması ve şiirdeki beyitte nazma hil'at giydirmek güzel şiirler yazması ve şiirdeki kabiliyeti nedeniyle saire bu çeşit bir ihsanda bulunulması anlamında olabileceği gibi "firengî"nin para anlamı göz önünde bulundurulduğunda altın ihsanı şeklinde de anlaşılabilir." (2011: 458-459)

Başdan bu fahr sana yiter kim şeh-i cihân
Hil'at geyürdi nazmuna garrâ *firengîler* (Baki, Kıt'a 7/2)

Füls-i Ahmer

Bakır paralar için kullanılan bir tabirdir. Aslı "fels" olan bu kelimenin çoğulu "füls"tür. Halk arasında ise "fûlûs" veya "fûlûs-ı ahmer" şeklinde kullanılmış, bakır paralar kırmızı renkte olduğu için de bu adla anılmıştır. Bakırdan kesildiği için değeri düşük bir paradır. Günümüzdeki ufak bozuk paraların karşılığı olarak düşünülebilir.

İbrâhim İbn- Bâlî'ye ait bu beyitte bakırın ateş ile olan ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Özellikle altın ve bakırın ayırt edilmesi için bu madenler ya mihenk taşına sürtülür ya da yüksek ısıda eritilirdi. Ateş ile altından ayırt edilen bakır ile fels adlı bakır para basılabilir. Beyitte bir meslek erbabı olan sekkâk yani bıçakçıdan da bahsedilmekte ve üretim aşaması hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir:

Bakar kim ideler od-ıla mesbûk
Düze sekkâk anı *fels-i meskûk* (İbrâhim İbn- Bâlî, M. 3811)

Beyitte paranın ucundan kırılması yani kenarlarından kesilip değerinin düşürülmesi ve daha fazla para elde edilmesi olayı anlatılmaktadır. Bu durumu bazen devlet uygulamış bazen de kalpazanlar bu yöntemle başvurmuştur. Bir konu hakkında işin uzmanı olanlar her türlü bilgiye sahiptir. Parayı ise en iyi tanıyan erbâb-ı mâl yani zenginlik sahibi kimselerdir. Onlar bu uygulamanın ne anlama geldiğini iyi bilmektedir:

Bilürken bu ma'nâyı erbâb-ı mâl
İder *fûls-i ahmer* ucundan kitâl (Cinânî, M. 888)

Klasik Türk şiirinde ele alınan konular arasında insanların değerinin sahip oldukları zenginlikle ölçülmesi gibi bu dünyanın gerçeklerinden birisi de vardır. Vücûdî bu beytinde, erdem ve fazilet sahibi değerli bir insan olsa bile kişinin elinde zenginliği yoksa onun toplum nezdinde en düşük paralardan biri olan fûls-i ahmer kadar önemi olmayacağını anlatır:

Eger olsan felekde bedr-i kemâl
Fûls-i ahmer degülsin olmasa mâl (Vücûdî, M. 2399)

Babası olmayana yetim denmektedir. Ailenin diğer fertlerinden maddi bir destek olmayan bir yetim maddi olarak zor durumda kalabilir. Beyitte İbrâhim İbn-i Bâlî elinde çok değerli olmayan fûlûsuyla bir yetimden ve onun parasına göz dikmiş kimseden bahseder:

Vireyüm diyü nefsün ârzûsın

Yetimün ala elinden *fülûsın*

(İbrâhim İbn-i Bâlî, M. 6718)

Kızıl Altın

Özel bir para birimi olmamakla birlikte darbhanede yeni basılıp tedavüle çıkarılan çil altın yerine kullanılan bir tabirdir. Yunus Emre'ye ait beyitte kişiye manevî olarak uyarı yapılır. Bir insan ne kadar zengin olsa da namaz kılmadığı vakit kazancı haramdır ve bin kızıl altına sahip olsa bile Allah katında bunun bir değeri yoktur:

Namâz kılmaz kişinin kazandığı hep harâm
Bin *kızılı* varisa birisi gelmez işe (Yunus Emre, G. 341-5)

Münîrî ise insanın kanaat sahibi olmasını en büyük zenginlik olarak görür ve bunu yapraklar kadar kızıl altın tabiriyle ifade eder:

Kanâat k'olmaya toyulmaz aslâ
Kızıl altundan olursa virâkûn (Münîrî, Müfred 3)

Kuruş

17. yüzyıldan itibaren akçenin değer kaybetmesiyle birlikte Almanya ve Avusturya'da bulunan gümüş paralardan etkilenerek akçe yerine tedavüle sokulan gümüş para birimidir. Tırsî kuruşu alış-veriş içerisinde ve canlı bir çarşı-pazar sahnesinde karşımıza çıkarır:

On iki guruş ile gelüp at pazarında
At beygir alup satıcı cân-bâz olamazsın (Tırsî, G. 155-4)

Yarmasıyla çeke başına *birer guruş* olur
Yimek istersenüz al lâzım olur bâri birez (Tırsî, G. 87-2)

Mangır

Osmanlıda kullanılan bakır paralara verilen isimdir. Şiirlerde karşımıza mangır, mankır veya mangur şeklinde de çıkmaktadır. Bu tahmîs bendinde Vecdî eline biraz para geçen insanların hallerini resmeder. Aslında onları bu hale getiren biraz da toplumun bu tarz kimselere verdiği gereksiz karşılıktır. Görünüşte sıkıntıları gider gibi olur ama bu uğurda sayısız zahmete katlanırlar:

Halka medâr u merci' olup sözi dinlenür
Tenfîz-i hükm-i şer'-i şerîf ile anlanur
El tarlığı gider gibi bir hâlet el virür
Bir iki *mankır* ellerine gerçi kim girür
Çekdikleri belâlar evet bî-hisâb imiş (Vecdî, Tahmîs 2-3)

Bazen de haram sayılan bu paranın insanların faydasına sunulması gerektiği hatırlatılır:

Cem' idüp bir niçe *mangur*-ı harâm
İdesin anı dahi bezl-i 'avâm (Ahmed-i Rıdvân, M. 836)

Bu beyitte ise Tırsî akıllı davranır gibi görünüp aslında insanın aç gözlülüğünün kardeşi dahi olsa gitmeyeceğini; değerli olan altın parayı kendisine, altın karşısında değersiz olan mangır ise muhatabına paylaştırarak nükteli bir üslupla ifade eder:

Kardaş gibi pay eyleyelüm cümle kazancı
Altunı benüm *mankır*-ı hemyân senün olsun (Tırsî, G. 148-5)

Mısır Altını

Sultânî adlı altın parada olduğu gibi Osmanlı zamanında Mısır'da basılan paralara, bu paraları ülkede tedavülde olan diğer paralardan ayırmak için özel adlar verildiği olmuştur. Şeyyâd Hamza'ya ait, mekanın Mısır olduğu Yûsuf u Zelfhâ mesnevisinden alınan beyitlerde karşımıza çıkan "Mısırî kızıl altun" ve "Mısırî altun" ifadelerine bakarak bu altın paraların Mısır'da geçerli olan paralar için kullanıldığını düşünebiliriz. İlk beyitte bir yük ticari ürün, ikinci beyitte ise bilezik satışından bahsedilir:

'Arab eydür bir yük aldum satun
Assı kıldı bir *Mısırî kızıl altun* (Şeyyâd Hamza, M. 670)

Bir demlüçdi kim dilese anı satun
Deger-idi on iki bin *Mısırî altun* (Şeyyâd Hamza, M. 1043)

Nakit

Ekonomik ve ticari anlamda değeri olan bir malın alım-satımı, mübadelesi için gerekli olan parayı ifade eden bir kelimedir. Şiirlerde genellikle "nakd" şeklinde kullanılır. Çoğulu ise "nukûd"dur. Hasan Ziyâ'î'ye ait bu beyitte nakd kelimesi her dönem için geçerli ve ticaretin olmazsa olmazı bir gerçeği ifade etmek için kullanılmıştır. Eğer bir tüccar elinde yeterli sermayesi yani parası olmazsa yaptığı işin uzun soluklu olmasına imkan yoktur:

Yok *nukûdum* ki ticâret ideyin
San'atum yok nice san'at ideyin (Mostarlı Hasan Ziyâ'î, M. 174)

Nâilî ise beytin ikinci mısraında kelimeyi gerçek anlamıyla kullanır ve peşin bir alış-verişten bahseder. Nakd ile değerli kumaşlar alınmıştır. Nakit şeklinde alınan ürün ticari bir düstur olarak her zaman daha uygun fiyata alınır ve alış-veriş durumundaki taraflar bu ticaretten memnun ayrılır:

Dil terk-i hânümân ile mesrûr o denli kim
Güyâ ki *nakdin* atlas u dîbâcâ verdi hep (Nâilî, G.16-2)

Kelime sadece nakd şeklinde değil; nakd-ı revân, nakd-ı vuslat, nakd-ı dil, nakd-ı cân gibi değişik kullanımlarıyla da karşımıza çıkmaktadır. Bu kullanımların çoğu kelimenin gerçek ve ticarete konu olan anlamından ziyade teşbih yollu ele alınması şeklindedir. Bir örnek göstermek istenirse Nâilî Mehmed Efendi'ye ait bu beytin ikinci mısraında "nakd-ı revân" şeklinde kullanılan kelime "geçer akçe, piyasada canlı-sıcak dönen para" anlamıyla düşünülebilir. Burada günümüzde de devlet görevlilerine tayin olduklarında veya geçici görev amacıyla başka bir yere gittiklerinde verilen yol masrafından yani yolluktan bahsederken bu durum "nakd-ı revân" tamlamasıyla anlatılır:

Didi nedür sîm ü zer ey hırz-ı cân
Reh-güzerün masrafı *nakd-ı revân* (Nâilî Mehmed Efendi, M. 587)

Nuhâs

Bakır veya bakır para anlamına gelen bir kelimedir. (Devellioğlu, 2012: 988) Behiştî beytin ikinci mısraında kelimenin bakır para anlamını dile getirmiş ve bakır paranın altın para karşısındaki değerini kıyaslamıştır:

Te'dîb-i bed-güherlere sa'y itme bî-kıyâs
Kâbil midür ki darb ile altun *ola nuhâs* (Behiştî, G. 212-1)

Meşhûrî beytin ikinci mısraında, madenlerin işin ehli olan sarraf tarafından potada eritilerek rahatlıkla anlaşılacağından bahseder. İbrâhim İbn-i Bâlî ise akli başında hiç kimsenin altına bırakıp bakıra bakmayacağını dile getirir:

Nerede bir yere gelse kes-i nâkıs seçilir
Nice kim pûte-i zergerde zer ü sîm ü *nuhâs* (Meşhûrî, Müfred 24)

Ne eblem ola şol kim it kıyâsı
Ki altunı vire ala *nuhâsı* (İbrâhim İbn-i Bâlî, M. 7779)

Para

Genel anlamıyla nakit manasında ticaretteki mübadele aracını temsil ettiği gibi özel olarak kuruşun kesirleri için kullanılan bir sikkeyi ifade etmektedir. 17. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmıştır. Şiirlerde pâre şeklinde de kullanılmaktadır.

Tırsî, 18. yüzyılda yaşamış ve hattatlık da yapmış bir şâirdir. Bir ara geçim derdiyle esnaflıkla uğraşmıştır. Bezistanda Hint malları satan bir dükkânının olduğunu söyler. (Orak, ty: 8-11) Beyitte, kendisine ait olan dükkanda dostlarına kaliteli mürekkepler sattığından bahseder. Bunların dirhemini bir pâreye satmaktadır:

Dükkânda satardum koyı yârâna mürekkeb
Dirhemciği bir *pâreye* ammâ ne mürekkeb (Tırsî, G. 22-1)

İzzet Molla ise burada kendisine verilen sürgün cezasından bahseder. Cezasını çekmek için yola çıkmaya hazırlanmakta fakat bu amaçla yeterli hazırlığı olmadığını anlatmaktadır. Bineğine eğer alacak parası dahi yoktur:

Küçükçekmece olsa menfâm eğer
Param yok idi almağa bir eğer (Keçecizâde İzzet Molla, M. 4017)

Tırsî bu beytinde ise eski meclislerde uygulanan bir âdetten, raks eden güzellerin oynadıkları esnada alınlarına para yapıştırma geleneğinden bahseder:

Raks-âver olan oğlanı âgûşa alursan
Lâzımdur anun alnına *çil pâre* yapışmak (Tırsî, G. 110-5)

Peşîz

Pul, akçe, mangır gibi anlamları olan değeri düşük bir para birimidir. Tespit ettiğimiz Üsküplü Atâ'ya ait beyitte dünyalık diye ifade edilip geçim sağlamak amacıyla kullanılan para olarak bahsedilen peşîzle çarşıda, güzel kokuların satıldığı itriyat dükkânından alış-veriş yapılmıştır:

Dünyelikde bir *peşîzi* var idi
İtra virdi çâr-sûya varıdı (Üsküplü Atâ, M. 644)

Pul

Kuruşun kesirlerinden birine verilen addır. Kuruşun diğer küsuru para ve akçedir. Bir kuruş kırk para, bir para üç akça, bir akça üç puldur. Tanımından da anlaşılacağı üzere çok değerli olmayan ufak meblağlı alış-verişler için kullanılan bir paradır.

Dumru, müzik aleti olan “tef” anlamına gelmektedir. (Dilçin, 2009: 85). Tefin yuvarlak olduğu düşünülürse bu kelimenin pul ile kullanımı paranın şekli hususunda bize bilgi verebilir. Âşık Paşa ve Gülşehrî’ye ait beyitlerde değer olarak altından ve gümüşten oldukça aşağıda bir para olduğu gerçeği ifade edilmektedir:

Cevheri virme dükândâr eline
Altını degşürme *dumru pulına* (Âşık Paşa, M. 10374)

Ne *pulu* hergiz gümüşe katalar
Ne gümüşü *pul* diyüben satalar (Gülşehrî, M. 227)

Gülşehrî, dünyalık anlamında yokluk veya fakirliği ifade ederken “pul”dan bahseder:

İki *pulu* yok cihânda sayısı
Bir sokum etmegi yokdur yiyesi (Gülşehrî, M. 135)

Allah dünyada insanların faydalanması için türlü nimetler vermiştir. Âşık Paşa beytinde, bunlara sahip olmak için gerekli olanın altın, gümüş veya en azından pul gibi paralar olduğu gerçeğini dile getirir:

Ol bahâ altun gümüş ü *pul-durur*
Dünyada ni’met bulara kul-durur (Âşık Paşa, M. 1416)

Lârendeli Hamdî, dünya malına düşkün olunmaması konusunda nasihatte bulunup kendileri en ufak bir pulun bile peşinden koşan vaiz, hoca gibi tiplerin ikiyüzlülüğünü; Ahmedî ise insanların menfaatleri uğruna kutsal değerleri bile gözden çıkarabileceğini ifade eder:

Dünya sevmen diyü nâsîh olasın
Yine bir paslu *pul-ıçun* ölesin (Lârendeli Hamdî, M. 2326)

Oldı Tevrît ohınandan ol beter
Bir *pula* bulursa Kur’ânın satar (Ahmedî, M. 2510)

Sikke

Madeni paraların genel adı olmakla birlikte akçeye veya para üzerine vurulan damgaya da denmiştir. Beyitte Üsküdarlı Sırrî kelimeyi para anlamında kullanmış ve paranın keseye konulmasından bahsetmiştir:

İtdi yüz *sikkeyi* yine der-pîş
Urdı hemyânına elin dervîş (Üsküdarlı Sırrî, M. 172)

Nedîm, Sultan III. Ahmet’in tuğrası için yazdığı bu kaside beytinde Osmanlıda devlet geleneği olan padişahın kendi adına para bastırıp hutbe okutmasına değinir. Burada sikke para üzerine vurulan damgadır:

Olup nâm-ı şerîfiyle müzeyyen *sikke* vü hutbe
Vere tuğrâsı ârâyîş berât-ı izzet ü şâna (Nedîm, K.16-39)

Şeyh Gâlip de sikkesi olmayan paranın piyasaya sürülse dahi bununla yapılan ticaretin kazançlı olmayacağı gerçeğini hatırlatır:

Sikkesiz nakdin olur râyic
Kârı hüsrândan degil hâric (Şeyh Gâlip, Lugaz 1-7)

Meşhûrî ise belki de yazdıkları karşısında padişahattan veya devlet büyüklerinden beklediği maddi karşılığı alamamanın üzüntüsünü naif bir şekilde dile getirmektedir. Dünya bir insan pazarıdır. Bu çarşıda artık geçerli olan sadece iltifat, belki de kuru bir sözdür. Yapılan güzel şeyler karşısında güç ve zenginlik sahibi kimseler sadece iltifat eder. Sanılır ki sultanın mührünün olduğu para hiç kalmamıştır:

Şimdi sük-ı nâsda cârî olan bir iltifât
Gûyiyâ dirhem-i *meskûk*-i sultân kalmamış (Meşhûrî, G. 63-3)

Sultânî

Mısır, Trablus, Tunus ve Cezayir darbhanelerinde basılan Osmanlı altınlarına o yöre halkı tarafından verilen isimdir. Bu tabir Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra sultana olan nispeti ifade etmek, yabancı altın paralardan buralarda basılan Osmanlı altınlarını ayırt etmek maksadıyla kullanılmıştır. Beyitte Şem'î, "sikke-i dînâr-ı sultânî" tamlamasıyla basılmış parayı ifade eder:

Sikke-i dînâr-ı *sultânî* vü nakd-i saltanat
Âkıbet çün mî reved ez dest dâğ-ı hasret est (Şem'î, G. 15-4)

Şâhî

Meskûkât terimi olarak Osmanlı padişahlarından Yavuz Sultan Selim'in bastırıldığı altın para hakkında kullanılır bir tabirdir. Bu adın verilmesi "Şah" kelimesinin yazılı bulunmasından dolayıdır. Kanuni Sultan Süleyman, İkinci Selim ve Üçüncü Murad zamanlarında basılan altın paralarda da Şâh tabiri vardı. 16. yüzyıldan itibaren basılan bu paralar üzerinde "Şâhî" tabiri bulunan gümüş paralar için de kullanılmıştır. İran kökenli olan bu paraların gümüş olanları bir zamanlar yirmi paraya denk gelmiştir. (Pakalın, 1993b: 304)
Hamdullah Hamdî'ye ait beyitte her ne kadar âşığın sararmış yüzü altına benzetilse de ikinci mısradaki gerçek anlamdan hareketle altın paranın üzerine "şâhî" damgasının basıldığını tahmin edebiliriz:

Belâ nişânesi 'âşık yüzinde hoş yaraşur
Nite ki sikke-i *şâhî* yazılsa zer üzre (Hamdullah Hamdî G. 130-3)

Venedik Altını

Venedik dukası da denilen ve 1690-1691 senesinde basılan yaldızlı altının adıdır. Bu isimle anılmasının nedeni Venedik altınına benzemesinden dolayıdır. Beyitte Haşmet bu paranın değeri yüksek altın bir para olduğunu, Allah'ın iyi veya kötü demeden tüm insanların rızkını verdiği gerçeğiyle birlikte söylemiştir. Venedik parası yabancı ve Hristiyan bir ülkenin parasıdır. Nasıl ki Allah ecnebi bir ülkenin parasını ayarı eksiksiz ve değerli kıldıysa kendisine inansın insanın rızkını da eksiksiz vermektedir:

Hâline göre rızkı olaydı bed ü nîkin
Olmazdı *zer-i tâm-ayârî Venedik'in* (Haşmet, K. 23-44)

Yaldız

Eski dönemde kullanılan altın paralardan birinin adıdır. Buna yıldızlı altın da denmiştir. (Pakalın, 1993b: 602) Lebîb; yaradılışındaki zenginlik sayesinde dünya malında gözü olmayan, paraya değer vermeyen, irfan ehli kimselere nezaketle davranıp cahillerden uzak duran bir kimseden bahsederken, onun sahip olması durumunda yıldız altınını insanlara fayda olması için cömertçe dağıtacağından bahseder:

Çeşmine gelmez gınâ-yı tab'dan dürr ü güher
Adını anmaz demez aslâ zer-i mahbûba zer
Nâ'il olsa neşr ederdi *yaldızı* yıldız kadar
Dâ'im eyler ehl-i 'irfâna telattufu nazar
Ehl-i ceqli eylemez takrîb anın mehcûrudur (Lebîb, Muhammes 7-2)

Yalvar

“Yalvar”, Hintçede filori anlamına gelen bir para birimidir. Bâkî'ye ait bir beyitten hareketle Ahmet Talat Onay bu kelimenin “yalvarı” şelinde olduğunu söyler. Yine aynı beyit konusunda Haluk İpekten ise Orhan Şaik Gökyay'ın kelimenin yalvar şeklinde olduğunu ve tevriyeli kullanıldığını ifade ettiğini aktarır. (Onay, 1996: 497. İpekten, 1997: 113) Bâkî zikredilen beyitte güzellerin âşığa gönül vermeyeceği düşüncesinin yanlış olduğunu, yalvar denilen parayı gördüklerinde kalplerinin yumuşayıp âşığa yaklaşacaklarını ifade eder. Tabi yalvar kelimesi birleşik fiil olarak yalvarmak şekliyle düşünüldüğünde tevriyeli anlam ortaya çıkmaktadır:

Güzeller mihri-bân olmaz dimek yanlışdur ey Bâkî
Olur va'llâhi bi'llâhi hemân *yalvarı* görsünler (Bâkî, G. 55-5)

Bununla ilgili kullanımlar başka şiirlerde de karşımıza çıkmaktadır. Ravzî bu bentte İdincikli bir demirci ustasından bahsederken altının ateşle olan ilişkisi ve alış-veriş mekânı olan dükkândan hareketle yalvar kelimesinin para anlamı da düşünülebilir:

Biri âhenger Mehemmed Şâh'dur ol yârı gör
Âheni nerm eyler âteş ol ruhi gül-nârı gör
Ko 'inâdi 'ârif ol dükkâna gel *yalvarıgör*
Küfr-i zülfi olmuş îmân ehlinün zünnârı gör
Hak budur bâğ-ı İrem'dür şehri idincik ki var (Ravzî, Muhammes 3-17)

Yarmak

Pulun, kuruşun kesirlerinden biri olduğunu pul maddesini açıklarken ifade etmiştik. Bir de şiirlerde karşımıza pul ile birlikte kullanılan “yarmak” kelimesi çıkmıştır ki bu kelimenin tanımı hususunda Dilçin şu açıklamayı yapmaktadır: “Kazmak, oymak, delmek.” Yine aynı eserde kelimenin “Akçe, sikke, para.” anlamına geldiği de belirtilmektedir. (2009: 249) Kuşoğlu ise “para” ile parça anlamına gelen “pâre” kelimeleri arasındaki ilişkiyi açıklarken şunları söyler: “Para ile parça arasındaki ilgi, satın alınan mal karşılığında, belirli bir ağırlıktaki gümüş veya altının külçeden kesilerek satıcıya verilmesine dayanmaktadır. Bunun için, alıcılar kemerlerinde balta (kerki) ve yanlarında külçe taşırlardı. Eskiden para anlamına gelen “yarmak” sözcüğü de “yanılarak ayrılmış nesne, parça” demek olup para-parça ilişkisini gösterir.” (2006: 183) Pulun sanat terimi olarak “Delikli küçük madenî parçalara verilen ad.” (Pakalın, 1993a: 781) anlamı da düşünüldüğünde yarmak kelimesinin yukarıda verilen ilk tanımı daha iyi anlaşılabilir. Bu açıklamalar, “yarmak pul” olarak beyitlerde geçen bu paranın ortası delik bir para olma ihtimalini akıllara getirmektedir. Şeyyâd Hamza'ya ait beyitlerde yine pulla birlikte kullanıldığı için altın ve akçe gibi altın ve gümüş paralara göre daha değersiz bir para birimi olduğu söylenebileceği gibi sıfat olarak “bir miktar pul-para” anlamına geldiği de düşünülebilir:

Sataruz bunu neye kim ola
Altun akça bî-bahâ *yarmak pula* (Şeyyâd Hamza, M. 215)

Eytdiler biz n'ederüz kumâş kalâ
Sataruz kıymetsiz ol *yarmak pula*

(Şeyyâd Hamza, M. 217)

Zer-i Efrencî

Efrenc kelimesi, Frenk yani Avrupalılar anlamına gelir. “Zer-i efrencî”nin ise, tıpkı “Firengî” yahut “Firengî sikke” gibi, Avrupa kökenli altın paralara ait kullanılan isimlerden biri olduğu düşünülebilir. 18. yüzyılın ve dîvân şiirinin usta şâiri Nedîm, gerçek hayatta görüldüğü ve olduğu gibi anlattığı sevgililerden birinden, put gibi güzel Frenk sevgiliden bahsederken ister bey olsun ister beyzade bu sevgiliye kavuşmak için para gerektiğini söyler. “Efrenc” kelimesini seçmesi ve kullanımındaki ustalık da beyitte ayrı bir güzellik oluşturmuştur:

Zer-i efrencî gerek sayda büt-i efrencî
Kim eder onu meger beğ ola ya beğ-zâde

(Nedîm, G. 129-5)

Zer-i Mahbûb

1729 yılında, padişah III. Ahmet zamanında basılan altın paradır. Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz'e ait ilk beyitte işret meclisinde oynayıp dize yatırılan bir rakkasın her busesine karşılık zer-i mahbûb yapıştırılması tavsiye edilir.

Her bûsesine bir *zer-i mahbûb* yapışdır

Zânûsuna rakkâsı seven hâlî yatırmaz (Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz, G. 301-2)

Bu beyitte ise şâir âşığa nasihatte bulunur. Gümüş bedenli sevgilinin yüzü âşığın ona yalvarmasıyla gülmez. Onun yüzünü âşık eğer güldürmek istiyorsa zer-i mahbûbu göstermelidir:

Yüzü sîmîn-bedenânın *zer-i mahbûba* güler

Yâre bin nakd-i niyâz ile beşâşet gelmez (Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz, G. 320-6)

Zer-i Rûmî

Rûmî altın da denilen bu para II. Mahmut (1808-1839) zamanında basılmıştır. “Atik Rûmî” ve “Cedîd Rûmî” adıyla iki çeşidi vardır. Atik Rûmî, padişahlığının sekiz ile on ikinci seneleri arasında dört defa, Cedîd Rûmî ise dokuz ile on beşinci seneleri arasında altı defa basılmıştır. Halk arasında buna “Yazılı Mahmûdiye” de denmektedir. (Pakalın, 1993a: 58)

Keçecizâde İzzet Molla'ya ait bir beyitte karşılaştığımız altın para “Zer-i Rûmî” şeklinde kullanılmıştır:

Değer vaslı yüz bin *zer-i rûmiyi*

Ne zer genc-i İskender-i rûmiyi (Keçecizâde İzzet Molla, M. 376)

Zincirli

III. Ahmet zamanında basılan ve etrafındaki tırtıllara zincir dendiği için bu adı alan altın paradır. (Pakalın, 1993b: 663) Diyarbakırlı Hâmî'ye ait beyitte geçen vefk, tılsımlı dua ve muska anlamına gelmektedir. Efsun da sihir, büyü demektir. Beyitte, genelde üçgen biçiminde deriden olup içinde dua yazılı olan, taşıyanı zararlı etkilerden ve hastalıktan koruduğuna inanılan, boyna asılan muskadan bahsedilmiştir. Sevgiliye boynuna asması için sihir, büyü, muska gereksiz şeylerdir. Onun boynuna takılacak olan ancak zincirli altındır. Beyitten hareketle bu altının bayanlar tarafından boyna takılan bir ziynet eşyası olduğu da söylenebilir:

Hûbâne olur dâ'ire zencirli altun

Ne vefk ne efsûn ne 'azîmet bilürem ben (Diyarbakırlı Hâmî, G. 46-4)

Yine bu beyitte de sevgilinin gerdanına takması için ona hediye edilmiş zincirli altından bahsedilir:

Nakş-ı bûsa dest-mâli zülf-i zîver sarılı

Gerdene zencirli altun buldu dil-ber sarılı (Lâzîkîzâde Feyzullah Nâfiz, G. 671-1)

Sonuç

Bir edebiyat dönemini veya o dönemde oluşturulan edebi eserleri dönemin maddi veya manevi kültür unsurlarından, toplumsal yaşantısından ayrı düşünemeyiz. Bir edebiyat geleneği içinde eser ortaya koyan sanatçılar da toplumun bir üyesidir. Yaşadığı devre ayna olma açısından, toplumsal yaşantıya ait tüm ayrıntıları en ince noktasına kadar duygu ve düşüncelerini ortaya koymak için kullanan sanatçı ise daha kalıcı eserler ortaya koymuştur.

Yüzyıllar boyunca bu düsturla ürünler ortaya koyan dîvân şâirleri, yazdıklarıyla topluma ışık tutarken aynı zamanda beslendikleri kaynaklardan en önemlisi yine yaşadıkları bu topraklar ve içinde oldukları bu toprakların insanları olmuştur. Eserlerinde yararlandıkları maddi kültür unsurlarından biri de toplumun tüm fertlerini ilgilendiren ticaretin olmazsa olmazı para birimleridir.

Osmanlı devleti kuruluşundan yıkılışına kadar altı yüzyıl boyunca gerek başka devletlere ait gerekse kendine ait birçok para birimini kullanmıştır. Bu çalışmada konunun daha iyi anlaşılması için önce paranın ortaya çıkışı, toplumlara yayılışı, uluslararası ticareti hızlandırıp kolaylaştırması, para basımında kullanılan değerli madenler, Osmanlı devletinde paranın tarihi ve önemli para birimlerinin hangi tarihlerde basıldığı, Osmanlı paralarının hangi toplum ve devletlerin etkisiyle basıldığı, Osmanlı paralarının isimleri hakkında bilgi verilmiştir.

Daha sonra da alfabetik sırayla şiirlerde tespit edilebilen para birimleri ticarete konu olmaları ve maddi unsur olmaları açısından incelenmiştir. Sırasıyla *akçe*, *altın-gümüş*, *bakır*, *çil*, *dinar* ve *dirhem*, *eşrefî*, *fındık altını*, *filori*, *Firengî*, *fûls-i ahmer*, *kızıl altın*, *kuruş*, *mangır*, *Mısır altını*, *nakit*, *nuhâs*, *para*, *peşiz*, *pul*, *sikke*, *sultânî*, *şâhî*, *Venedik altını*, *yalvar*, *yarmak*, *zer-i Frencî*, *zer-i mahbûb*, *zer-i Rûmî* ve *zincirli* isimli para birimleri ve bu paraların basıldığı madenler gerçek anlamlarıyla, ticarete konu olacak şekilde beyitler ve bentler yardımıyla açıklanmıştır. Bu açıklamalar esnasında çarşı-pazar, müşteri-satıcı, satılan ürünler, bazı ürünlerin bedelleri, bu paralarla ilgili bazı adet ve gelenekler gibi konular hakkında dönemi ve toplumsal hayatı daha iyi anlamaya yardımcı olacak bilgiler verilmiştir. Para birimlerinden hareketle devletin ilişki içerisinde olduğu diğer devletler karşısındaki nüfûzu, diğer devletlere etkisi, diğer devletlerin Osmanlı'ya etkisi ve nüfûzu, devletin coğrafi konumu ve bu konumun ülkeler arası münasebetlere etkisi, toplumun paraya yüklediği ahlâkî ve dînî değerler hakkında da bazı ipuçları edinilebilir. Tüm bu değerlendirmeler ışığında çalışmanın tarih, coğrafya, sosyoloji ve ilahiyat gibi bilim dallarında dönem hakkında yapılacak çalışmalara katkı sağlaması umulmaktadır.

Kaynakça

Ahmedî, İskender-Nâme. (Haz. Yaşar Akdoğan). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2016).

Ahmed-i Rıdvân, Rıdvâniyye (2006). (Haz. Nebi Yılmaz). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2016).

Akdağ, Mustafa (2014). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. İstanbul: YKY.

Akyıldız, Ali (2003). *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para Maliye ve Toplum*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyıldız, Ali (2007). Para. *İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* cilt:34. S. 163-166.

Artuk, İbrahim (1995). "Fels". *İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* cilt:12. S. 309-311.

Âşık Paşa, Garib-Nâme (2000). (Haz. Kemal Yavuz). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2016).

Azmizâde Hâletî Dîvânı (2017). (Haz. Bayram Ali Kaya). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).

Behiştî, Heft-Peyker (2017). (Haz. Şener Demirel). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2016).

Behiştî, Heşt Behişt (2017). (Haz. Emine Yeniterzi). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2016).

Behiştî Dîvânı, (Haz. Yaşar Aydemir). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).

Belal Saber Mohamed Abdel-Maksoud. Leylâ ile Mecnûn Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatı'nda Ele Alınış Biçimi ve Larendeli Hamdî'nin Eseri Cilt 2. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Büngül, Nurettin Rüştü (TY). *Eski Eserler Ansiklopedisi I*. Kervan Kitapçılık AŞ.

Büngül, Nurettin Rüştü (TY). *Eski Eserler Ansiklopedisi II*. Kervan Kitapçılık AŞ.

Cinânî, Cilâü'l-Kulûb. (Haz. Mustafa Özkan). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (02.07.2016).

Devellioğlu, Ferit (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Dilçin, Cem (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK.

Diyarbakırlı Ahmedî, Yûsuf u Züleyhâ (2009). (Hz. İdris Kadioğlu). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2016).

Diyarbakırlı Hâmî Ahmed Dîvânı (2017). (Haz. Kadri Hüsnü Yılmaz). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).

Doğan, Muhammet Nur (2011). *Eski Şiirin Bahçesinde*. İstanbul: Yelkenli Yayınevi.

Duran, Bünyamin (1989). Tanzimat Sonrası Dönemde Osmanlı Para Sistemi. Yeni Forum Dergisi, cilt:10, sayı: 225, sayfa: 22-25.

Eagleton, Catherine- Jonathan Williams (2011). *Paranın Tarihi* (çev. Fadime Kahya). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Edirneli Kâmî ve Dîvânı. (Haz. Gülgün Erişen Yazıcı). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).

Emrî Dîvânı. (Haz. Mehmet A. Yekta Saraç). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).

Fuzûlî Dîvânı (1990). (Haz. Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur). Ankara: Akçağ Yayınları.

Gelibolulu Mustafa Âlî, Mihr ü Mâh (2010). (Haz. Ahmet İçli). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2016).

Gelibolulu Sunî Dîvânı (2009). (Haz. Halil İbrahim Yakar. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).

Gülşehri, Mantiku't-Tayr. Haz. Kemal Yavuz). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2016).

Haşmet Külliyyatı (Dîvân, Senedü's-şuara, Viladet-name, İntisabü'l-müluk) (ty.). (Haz.: Dr. Mehmet Arslan-İ. Hakkı Aksoyak). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2014).

Hayâlî Dîvânı (1992). (Haz. Ali Nihat Tarlan). Ankara: Akçağ Yayınları.

İbrâhim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme (2018). (Haz. Ali Şeylan). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2016).

İbrahim Tırsî ve Dîvân'ı, İnceleme-Tenkidli Metin. (Haz. Kadriye Yılmaz Orak). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2014).

İpekten, Haluk (1997). *Bâkî Hayatı Sanatı Eserleri*. Ankara: Akçağ.

Keçecizâde İzzet Molla, Mihnetkeşan. (Haz. Ali Emre Özyıldırım). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2016).

Kolerkılıç, Ekrem (1958). *Osmanlı İmparatorluğunda Para*. Ankara: Doğu Ltd. Şirketi Matbaası.

Kurtoğlu, Orhan (2009). Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği. Milli Folklor Dergisi. Sayı 81. Sayfa: 89-99.

Kuşoğlu, Mehmet Zeki (2006). *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötügen.

Lâzîkîzâde Feyzullah Nâfiz ve Dîvânı (2017). (Haz. Hiclâl Demir). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).

Mehmed Sıdkî Dîvânı. (Haz. Abdullah Eren). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (02.07.2014).

Meşhurî Dîvânı (2009). (Haz. Yaşar Aydemir-Halil Çeltik). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).

Mostarlı Hasan Ziyâ'î Dîvânı (ty.). (Haz. Müberra Gürgendereli). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).

Mostarlı Ziyâ'î, Şeyh-i San'ân Mesnevisi. (Haz. Müberra Gürgendereli). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2016).

Nâbî Dîvânı I-II (1997). (Haz. Ali Fuat Bilkan). İstanbul: MEB Yayınları.

Nâilî Dîvânı (1990). (Haz. Haluk İpekten). Ankara: Akçağ Yayınları.

Nâlî Mehmed Efendi, Tuhfetü'l-Emsâl (2017). (Haz. Bahir Selçuk). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2016).

Nâşid Dîvânı (1998). (Haz. Ömer Zülfe). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (02.07.2014).

Necâtî Bey Dîvânı (1992). (Haz. Ali Nihat Tarlan). Ankara: Akçağ Yayınları.

Nedîm Dîvânı (2012). (Haz. Muhsin Macit). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).

Nev'izâde Atâyî, Sohbetü'l-Ebkar. (Haz. Muhammet Yelten). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2016).

Nigârî Dîvânı. (Haz. Azmi Bilgin). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (02.07.2014).

Onay, Ahmet Talat (1996). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. (Haz. Cemal Kurnaz). İstanbul: MEB.

Ölçer, Cüneyt (1984). *Cumhuriyet Dönemi Türk Kâğıt Paraları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ölçer, Cüneyt (1984). Paralarla Tarih I. Tarih ve Toplum Dergisi. Sayı: 3, s. 44-45.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük 3 (1996). Ankara: MEB.

Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993a). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993b). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi.

Pala, İskender (1999). *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötügen Yayınları.

Pamuk, Şevket (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Pamuk, Şevket (2013). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Pamuk, Şevket (2014). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ravzî Dîvânı (2009). (Haz. Yaşar Aydemir). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Sahillioğlu, Halil (1989). Altın. *İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* cilt:2. S. 532-536.
- Sahillioğlu, Halil (1994). Dinar. *İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* cilt: 9. S. 352-355.
- Sahillioğlu, Halil (1994). Dirhem. *İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* cilt: 9. S. 368-371.
- Şahin, Esmâ (2011). Bâkî Dîvânı'na Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Şem'î'nin Dîvânı'nın Edisyon Kritiği ve İncelenmesi (ty.). (Haz. Murat Ali Karavelioğlu). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Şentürk, Ahmet Atilla (2016a). *Osmanlı Şiiri Klavuzu I*. İstanbul: OSEDAM.
- Şentürk, Ahmet Atilla (2016b). *Osmanlı Şiiri Antolojisi*. İstanbul: YKY.
- Şentürk, Ahmet Atilla (2017). *Osmanlı Şiiri Klavuzu II*. İstanbul: OSEDAM.
- Şeyh Gâlib Dîvânı (ty.). (Haz. Naci Okçu). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Şeyyâd Hamza, Yûsuf ve Zelfihâ (2010). (Haz. İbrahim Taş). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2016).
- Tabakoğlu, Ahmet (2014). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tekin, Oğuz (2003). Mangır. *İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* cilt: 27. S. 568.
- Ünal, Mehmet Ali (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Üsküdarlı Sırrî, Hikâye-i Garîbü'l-Âsâr (2017). (Haz. İ. Hakkı Aksoyak). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2016).
- Üsküplü Atâ, Tuhfetü'l-Uşşâk (2006). (Haz. İ. Hakkı Aksoyak). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2016).
- Vecdî ve Dîvân'ı (2009). (Haz. Hasan Kavruk-Bahir Selçuk). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Vücûdî, Hayâl u Yâr (2017). (Haz. Yaşar Aydemir). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 07.07.2016).
- Vusûlî Dîvânı (2010). (Haz. Hakan Taş). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Zavotçu, Gencay (2013). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*. İstanbul: Kesit Yayınları.

